

A SZENTÍRÁS MINT KÖNYV

© dr. Szalai András, Apológia Kutatóközpont, www.apologia.hu (v.1. 2020.04.29.)

Az alapvetően szójhagyományon alapuló ókori kultúrákban az írott szónak különös jelentősége volt. Az írásban való rögzítés révén ugyanis a szó nem csupán megőrizhetővé, sokszorosíthatóvá és tanulmányozhatóvá válik: jelentősége túl nő az aktuálison, üzenete akár századokon át újra meg újra kimondható, tekintélye pedig újabb és újabb nemzedékek számára lesz iránymutató. Különösen fontos ez Isten írott szava esetében.

1. A „biblia” szó

Maga a „Biblia” görög szó, a jelentése „könyvek”. A Biblia más, a Bibliában található nevei: „az Írás” (Ézs 29:18, Lk 4:21), „az Írások” (Dán 9:2, Jn 5:39), „a Szent Írások” (2Tim 3:15) vagy „a Törvény és a Próféták” (Róm 3:21), „az ó [rég]i szövetség” (2Kor 3:14) stb.

2. Bibliai nyelvek

Az Ószövetség nyelve *héber* (helyenként *arám*), az Újszövetség nyelve *görög* (ún. *koiné*) a klasszikus görög korabeli nemzetközi köznyelvi változata.

2.1. Héber

A **héber** nyelvet a sémi nyelvcsalád északnyugat-sémi ágába sorolják. Öt fejlődési szakaszt szokás elkülöníteni: bibliai, misnai, rabbinikus, középkori és modern. Az ószövetségi iratok a bibliai héber nyelven íródtak. Az **arám** nyelv szintén a sémi nyelvcsaládba tartozik, de annak észak-sémi ágába. A babiloni fogság után ez vált a zsidóság általánosan beszélt nyelvévé, Jézus és tanítványai is arámul beszéltek. Az Ószövetségben általában ott található arám nyelvű szakaszok, ahol egy-egy arámul írt levelet, rendeletet, beszédet idéz (Ezsd 4:6-8,18; 7:12-26; Dán 2:4-7:28).

2.2. Görög

A **görög** nyelv az indo-európai nyelvcsaládba tartozik. Ennek is öt fejlődési szakaszt szokták említeni, úgymint: homéroszi, attikai, koiné bizánci és modern. Az újszövetségi iratok **koiné** nyelven íródtak, amely a Római Birodalom köznyelve volt, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az evangélium minél hamarabb világszerte elterjedhessen.

Megjegyzendő, hogy az Újszövetség írói szinte mind arám anyanyelvűek voltak, és eltérő szinten beszéltek a görögöt, ezért írásaik görögségének színvonala eltérő, és gyakoriak bennük a klasszikus görögtől idegen, sémi szófordulatok. Ezekről a középkorban úgy vélték, hogy valamiféle isteni nyelvezetről tanúskodnak, a felvilágosodás idején pedig hibás görögségről beszéltek, de minél több korabeli *koiné* szöveg került elő, annál világosabbá vált, hogy ezek a részletek a korabeli köznyelven íródtak, és a szerzők anyanyelvi gondolkodásmódját tükrözik (ún. hebraizmusok vagy arameizmusok).

A mai Izraelben beszélt modern héber (*ivrit*) és a bibliai héber, illetve a modern újjörög és az újszövetségi *koiné* között ugyanolyan nagy a különbség, mint az ómagyar és a mai köznyelv között.

3. Szövehordozók

Az ókorból fennmaradt szövegeket kővéset, falfestmény, égetett cserép, ritkán fém, illetve papirusz és pergamen őrizte meg számunkra – a Biblia esetében elsősorban a papirusz (sás) és a pergamen (állati bőr).

3.1. Kő

A bibliai leírás szerint Isten a saját kezével írta **kőtáblákra** a Tízparancsolatot, amikor Mózes fenn volt vele a Sínai-hegyen (2Móz 32:15-16), de amikor Mózes visszatért a táborba, a nép bálványimádását látva elkeseredésében összetörte őket. Ezután Mózesnek – Isten utasítására – új táblákat kellett készítenie, a régihez hasonlókat, amelyekre ismét Isten írta rá a szöveget. Józsué a honfoglalás befejezése után ugyancsak kőre, meszelt kövekre írta a törvényt az Ebál hegyén (Józs 8:32), Mózes előzetes utasításait követve (5Móz 27:1-8). A Tízparancsolattal együtt kapott részletes törvénykönyvet azonban, amelyeket a szövetségláda oldalához rögzítve kellett hordozni (5Móz 31:24-26), minden bizonnyal könnyebben szállítható alapanyagra, papirusz- vagy bőrtekercesekre írták.

3.2. Sás (papirusz)

A **papirusz** Egyiptomból származik, és már i.e. 3. évezredben is készítették. Alapanyaga egy magas sásfajta (gör. *papürosz* = sás) volt, amely Nílus mocsarában volt őshonos, de mára jórészt kipusztult. A papirusznádat kb. 40-50 cm-es darabokra vágták, finomrostú belét hosszában lemezekre szelték, a csíkokat keresztben egymásra illesztették, összepréselték, így a rostokat a sás saját nedve ragasztotta össze. A lapokat megszáritották és szabványméretre vágták (kb. 50x25 cm), majd a maguktól is összetekeredő lapokat vékony csíkokkal egymáshoz ragasztották, a kialakuló tekercs (héb. *megilla*) két végét pedig rövid farudak közé szorították. Így egy rövidebb tekercsset ki lehetett teríteni az asztalra, hosszabb tekercs tartalmában pedig – a farudak párhuzamos tekerésével – előre

vagy hátra lehetett mozogni. A papirusz vékonysága miatt eleve csak az egyik – a belső – oldalára lehetett írni, a látható vízszintes rostsálak ugyanakkor magát az írást megkönnyítették. A papiruszra írt kéziratok érthető módon szinte csak az észak-afrikai és a palesztinai pusztában, barlangokban, sírokban maradtak fenn a rendkívül száraz éghajlatnak köszönhetően. Magát a nádat az Ószövetség említi ugyan, de nem az írás alapanyagaként (2Móz 2:3, Jób 8:11).

3.3. Bőr (pergamen)

A **pergamen** a kis-ázsiai Pergamon királyságából származik. Plinius, római történetíró (i.sz. 61/62-113) legendás beszámolója szerint II. Eumenész király (i.e. 197-159) a híres alexandriai könyvtárhoz hasonlót szeretett volna létrehozni, de vetélytársa, Ptolemaiosz Epiphánész egyiptomi uralkodó (i.e. 205-182) megtiltotta a papirusz kivitelét, hogy tervét megghiúsítsa. Ezért Eumenész a könyveket kecskék és juhok speciálisan kikészített bőrére íratta: „pergamenre”. Az állat hasi bőrét kifeszítették, levakarták, szárítás után habkővel csiszolták, majd ívekbe hajtogatták vagy tekercselték. Az eredetileg szőrös oldal mindig egy kicsit sötétebb volt, de a pergamennek mindkét oldalára lehetett írni; az írandó felületet viszont előre meg kellett vonalazni, ami külön szakma volt. Létezett különleges minőségű pergamen is, a borjú- vagy antilopbőrből készült *vellum*, amit gyakran bíborszínűre festettek, és arany vagy ezüst tintával írtak rá.

A pergamen anyaga a papirusznál jóval időtállóbbnak bizonyult, de olyan drága volt, hogy a bőrt igyekeztek újra hasznosítani: a már érdektelen szöveget habkővel ledörzsölték, és a felületet mészkővel fehérítették. Sok bibliai kódex is *palimpsest*, azaz „újraakart” szöveg: a 310 fennmaradt nagybetűs (ún. *maiusculus*) kéziratból 68; az 692-es egyetemes zsinat 68. kánonja egy évi kiközösítés terhe mellett tiltotta a *bibliai* szövegek levakarását.

A pergament az Újszövetség is megemlíti (2Tim 4:13), ui. Pál arra kéri Timóteust, hogy vigye el neki köpenyét, könyveit, és mindenekelőtt a *pergamen*jeit, amiket Troászban Kárposznál hagyott. Az Újszövetség fennmaradt kézíratainak hordozó anyaga kb. 150 esetben papirusz, kb. 4400 esetben pergamen, a 9. század után pedig kb. 1300 esetben merített papír.

3.4. Papír

A régészek a bőrön és a papiruszon kívül cserépre, kőre és rézlemezre írt szövegeket is találtak (rövid áldások, imák, Tízparancsolat). A kínai eredetű **papír** viszont csak a mókák közreműködésével, a 9-10. század környékén jelent meg a nyugaton, a bibliai és liturgikus szövegek alapanyagául pedig csak a 13. században kezdték el használni. A papír a pergament csak a 15. században, a könyvnyomtatás feltalálása után kiszorította ki teljesen.

Végül meg kell említeni az **íróeszközöket** is: az íráshoz eleinte kemény nádból készült tollakat használtak, a lúdtollal való írás pedig valószínűleg a görögöktől

származik, az i.e. 3. századból. A tinta rendszerint korom és valamilyen ragasztóanyag keverékéből készült, de léteztek színes tinták is, amelyek növényi és ásványi eredetű festéket tartalmaztak.

4. Formátumok

Bár számunkra természetes a könyv formátum, sőt, ma már a digitális Bibliák is, de hosszú út vezetett idáig.

4.1. Tekerecs

A zsidók egészen a középkorig ragaszkodtak a **tekerecs** (héb. *széfer*) formátumhoz, és az ortodox zsidó közösségek liturgikus célra szánt szövegeit még ma is tekercsre írják (ld. tóraszekrények). Sokáig abban látták a kódexek előnyét, hogy a tekercssekkel ellentétben mindkét oldalukra lehetett írni, de találtak olyan tekercsset is, melynek mindkét oldalán szerepelt írás; vsz. erre utal Ezékiel könyvének következő részlete is: „Láttam, hogy egy kéz nyúl felém, és egy irattekercs volt benne. Kiterítette előttem, és az tele volt írva mindkét oldalán. Siratóéneket, sóhaj meg jajszó volt ráírva.” (Ez 2:9-10) A tekercsre hasábokra osztva írták a szövegeket, fogantyújához vagy hátoldalához gyakran függő címkét (gör. *szillübosz* vagy *szittübosz*) erősítettek, ami a mai könyvek gerincéhez hasonló funkciót szolgált – így nem kellett kinyitni a tekercsset ahhoz, hogy tudják, mi van benne.

4.2 Könyv

A tekercs formátum azonban a hosszú szövegek kezelését és tárolását eléggé nehézkesé teszi. Az i.sz. 1. századtól ezért a papirusz- és az eleve ívekre hajtogatható pergamenlapokat a mai könyvhöz (gör. *biblion*) hasonló alakban kezdték összefűzni, ez lett a ma is ismert **füzet**, majd **könyv** (lat. *codex*) forma, amelyet jóval könnyebb volt lapozgatni, tárolni és szállítani. Az egyház jelentősen hozzájárult a kódex formátum világi elterjedéséhez, pl. a 2. sz.-ból fennmaradt 871 világi iratból csak 14 volt kódex. Az Újszövetség ismert legkorábbi kéziratái és a korai egyházi iratok többsége azonban kódex kötésű: a 2-5. sz-i 172 bibliai szövegből 158 kódex és csak 14 tekercs, a 118 egyházi kéziratból 83 kódex és csak 35 tekercs.

5. Írás, nyomtatás

A bibliai szövegeket illetően fontos tudni, hogy az ókori héber és görög írásban nem léteztek kis betűk, csak nagy betűk, nem voltak szóközők, sem írásjelek, nem volt egységes helyesírás, és külön számjegyek sem léteztek: az egyes betűknek volt számértékük (pl. *alef* / *alfa* = 1 stb.).

5.1. Héber

A **héber írás** ún. *kvadrát* (négyzetes) írás, ami azt jelenti, hogy a betűk alakja befér egy négyzetbe. Ez a forma a perzsa korszaktól vált gyakorlattá. A kvadrátírás megjelenése előtti, ún. paleo-héber („ős-héber”) írásmóddal találkozhatunk azonban a kvadrátírással írt szövegekben is, Isten nevét (*JHVH*) például sok régi héber iratban, sőt, a görög fordítás (ún. *Septuaginta*) egyes kézírataiban is ezzel a régi írásmóddal írták le. Az írás jobbról balra történt, a sorok fentről lefelé követik egymást. Az ősi héber írás nem rögzítette a magánhangzókat, de a héber nyelv sajátosságai miatt ez nem okozott gondot, amíg a héber volt Izrael beszélt nyelve. Később, a babiloni fogság után azonban az *arám* vált a mindennapi beszélt nyelvvé, az írástudók pedig szájhagyomány útján adták tovább a szent szövegek helyes kiejtésének módját. A zsidók szétszórása, i.sz. 70 után azonban egyre szükségesebbé vált a kiejtés rögzítése. A magánhangzók jelzésére fejlesztették ki az i.sz. 6. századtól az ún. pontációs, azaz pontrendszer, amely a betűk alatt és felett pontokkal és vonalakkal jelzi a magánhangzókat. Többféle rendszer is létrejött, de végül az ún. tibériási változat terjedt el. Az élő héber nyelvben, a bibliai szöveg olvasásánál és a nyelvkönyveknél általában a *szefárd* kiejtési hagyományt követik.

A héber Biblia teljes szövegének első **nyomtatott** kiadása 1488-ban jelent meg Soncinóban. A 16. századi bibliafordításoknál alkalmazott fejezetbeosztás a héber Biblia 1571-es Montanus-féle kiadásában jelent meg.

A héber Biblia **szövegkritikai kiadása** hosszú időn keresztül Rudolf Kittel 1937-ben kiadott *Biblia Hebraica*-ja volt, mely az összes akkor ismert kézirat szövegének figyelembevételével készült. Ennek modern, átdolgozott változata a *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (BHS4), a Deutsche Bibelgesellschaft (DBG Stuttgart) kiadása, de már kiadás alatt áll a *Biblia Hebraica Quinta* (BHQ), ami a holt-tengeri tekercsek szövegét is bedolgozza a jegyzetekbe.

5.2. Görög

A **görög** írás iránya balról jobbra történt, de folyamatosan, szóközök nélkül. A görög ábécé a magánhangzókat is rögzítette, de pl. az Újszövetség korára egyes magánhangzók és kettőshangzók kiejtése megváltozott (pl. az éta és az ü-pszilon is í-vé vált stb.). Az ősi újszövetségi kéziratok mind nagybetűs (*maiuscula* vagy *unciális*) írással készültek, a kisebb helyigényű kisbetűs (*minuscula*) írással készült kódexek csak a 9. században jelentek meg.

Szakaszolást a héber kéziratok már a babiloni fogság után használtak, de a Biblia mai fejezetbeosztása középkori eredetű, Stephen Langton angol érsek műve (1205), az Újszövetség **versbeosztása** pedig a francia Robert Estienne protestáns nyomdászé (1551). A fejezet- és versbeosztás nagy előnye, hogy segítségével könnyebb megtalálni azt a szakaszt vagy mondatot, amit keresünk, illetve a teljes Bibliának egy témáról szóló részleteit is könnyebb átlátni, ha felsorolhatjuk az

összes helyet. A beosztás hátránya ugyanakkor, hogy a szöveg folyamatosságát a tkp. önkényes fejezethatárok esetenként vitatható módon törlik meg. További kísértést jelent a – különben prózai szövegek – „igevers”-ként történő használata érvelés közben: a gondolatmenetből kiragadott mondatok látszólag igazolhatnak egy kijelentést, pedig eredetileg másról szóltak.

A görög Újszövetség első **nyomtatott** kidása 1516-ban jelent meg, Rotterdami Erasmus, holland humanista tudós munkája volt, és alig néhány görög kéziratot nyugodott. A hagyományos protestáns bibliafordítások (Luther, King James, Károli) mind ennek a későbbi revíziói, az ún. *Textus Receptus* (TR „elfogadott szöveg”) alapján készültek. Bár az újszövetségi görög szöveg kutatása főleg a 19. században élte reneszánszát (Tischendorf, Westcott-Hort stb.), a TR-nak már az a 19. századi változata is elavultnak tekinthető, amely alapján pl. az 1908-as *Károli* fordítás készült. (Ezért vannak benne olyan szövegvariánsok, mondatok és szavak, amelyekről a 20. századi kutatás kiderítette, hogy másolási hibák vagy utólagos betoldások).

A modern Újszövetség-fordítások szinte mind az alábbi **szövegkritikai kiadások** valamelyikéből készülnek: a Nestle-Aland-féle *Novum Testamentum Graece* (NA28, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart), illetve az azonos szövegű, de egyszerűbb jegyzetekkel ellátott *The Greek New Testament* (GNT5, United Bible Societies, New York) szövegkiadásán alapulnak. A szövegkritikai munkálatok tudományos elveit és az egyes szövegrészletekkel, variánsokkal kapcsolatos döntéseket a kiadók külön kötetben dokumentálták (pl. Bruce Metzger: *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, UBS, 2005).

6. Felosztás

A Biblia nem egy könyv, hanem kisebb **könyvtár**. Mint iratgyűjtemény kb. 1500 év alatt állt össze, végleges formában az i.sz. első évszázadokban. (A szövegek fennmaradásával és a könyvek listájának kialakulásával külön történeti tanulmányaink foglalkoznak.)

6.1. Tanakh/Ószövetség

Az izraeliták csak a 39 héber iratot tekintik Írásoknak, Bibliának: amit a keresztények Ószövetségnek neveznek. A keresztény Bibliának két része van: az **Ószövetség** (katolikus: 46, protestáns: 39 irat) és az **Újszövetség** (27 irat), amit az izraeliták nem fogadnak el. A katolikus és az ortodox Ószövetségben vannak további, a görög Septuagintában szereplő iratai is (ezekkel is külön tanulmányunk foglalkozik).

Az izraelita **Tanakh** és a protestáns **Ószövetség** könyveinek listája azonos (39 könyv), de az iratok sorrendje, besorolása eltérő. Tartalmi szempontból az izraelita *Tanakh*nak három része van: a történeti könyvek (*Tóra*), a prófétai iratok

(*N'viim*) és az egyéb írások (*K'tuvim*), és maga a *TaNaKh* szó is e három rész kezdőbetűinek összevonásából keletkezett:

- *Tóra* – 1-5Móz (megjegyzendő, hogy a *Tóra* szóval az egész *Tanakh*-ot is jelölik)
- *N'viim* – Józs, Bír, 1-2Sám, 1-2Kir, Ézs, Jer, Ez, a 12 kis próféta: Hós, Jóel, Ám, Abd, Jón, Mik, Náh, Hab, Zof, Hag, Zak, Mal
- *K'tuvim* – Zsolt, Péld, Jób; *Megillót* (Öt tekercs): Énekek, Ruth, JSir, Préd, Eszt), Dán, Ezsd, Neh, 1-2Krón.

A protestáns Ószövetség-kiadások listája csak részben tér el:

- Történeti iratok: 1-5Móz, Józs, Bír, Ruth, 1-2Sám, 1-2Kir, 1-2Krón, Ezsd, Neh, Eszt
- Bölcsességirodalom: Jób, Péld, Préd, Énekek
- Nagy próféták: Ézs, Jer, JSir, Ez, Dán
- Kis próféták: Hós, Jóel, Ám, Abd, Jón, Mik, Náh, Hab, Zof, Hag, Zak, Mal

A héber Biblia könyveinek címei a protestáns és a katolikus Bibliában eléggé eltérőek, bár kis gyakorrallal azonosíthatók (ld. összehasonlító táblázatunkat). A héber szavakon ugyanis a történelem, konkrétan a görögös (*Septuaginta*), majd a latinos (*Vulgata*) átírások, illetve a magyar kiejtés változásai és a felekezeti bibliakiadások hagyományai sokat torzítottak (pl. héb. *Jésajáhu* – protestáns *Ézsaiás* – katolikus *Izajás*).

6.2. Újszövetség

Az **Újszövetség** könyveinek listája a katolikus, ortodox és protestáns kánonban azonos (27 könyv), csak a könyvek, levelek címeinek a helyesírásában vannak kisebb eltérések (pl. Kolossé / Kolossze). Tartalmi szempontból az Újszövetségnek három része van: az evangéliumokat és az apostolok tetteit megörökítő történeti iratok, az apostoli levelek gyülekezeteknek és egyéneknek, illetve egy apokaliptikus irat:

- Evangéliumok: Máté (Mt), Márk (Mk), Lukács (Lk), János (Jn), Apostolok cselekedetei (ApCsel),
- Levelek: Pál levelei a rómaiaknak (Róm), a korinthusiaknak (1Kor, 2Kor), a galáciabelieknek (Gal), az efezusiaknak (Ef), a filippibelieknek (Fil), a kolosszeieknek (Kol), a thesszalonikaiaknak (1Thessz, 2Thessz), Timóteusnak (1Tim, 2Tim), Titusznak (Tit) és Filemonnak (Filem); a zsidóknak írt levél (Zsid), Jakab levele (Jak), Péter levelei (1Pét, 2Pét), János levelei (1Jn, 2Jn, 3Jn), Júdás levele (Júd),
- Apokalipszis: János Jelenései (Jel).